

Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης

ΣΕΛΙΔΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ
ΤΟΥ ΓΡΑΙΚΙΚΟΥ ΜΑΓΙΣΤΡΑΤΟΥ ΤΗΣ ΝΙΖΝΑΣ

(Με αφορμή το βιβλίο: Νικηφόρου Καχριμάνη,
Βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής,
Εκδόσεις ΙΣΤ΄, ΙΖ΄, ΙΗ΄ αι. (1523-1800), Αθήνα 1994, σσ. 371)

Η μελέτη της βιβλιοθήκης ενός λογίου ή ενός οργανισμού είναι πάντοτε ασφαλής τρόπος και ευκαιρία να αντιληφθεί ο ερευνητής το background της πολιτιστικής στάθμης. Γι' αυτό, σήμερα κυκλοφορούν κατάλογοι βιβλίων ή περιγραφές βιβλιοθηκών προσωπικοτήτων του παρελθόντος και με τον τρόπο αυτό ο ένας ερευνητής βοηθά τον άλλο στα διάφορα θέματα, τα οποία παρουσιάζονται μετά την καταλογογράφηση μιας βιβλιοθήκης. Για τον Ιβάν τον Τρομερό (1534-1584) π.χ. έχουν γραφεί πολλά. Το πρόσωπό του απασχόλησε ιστορικούς, φιλολόγους, νομικούς, κοινωνιολόγους, ιστορικούς της Εκκλησίας, αλλά και ιστορικούς του βιβλίου, οι οποίοι συνέταξαν κατάλογο της βιβλιοθήκης του¹. Στα τόσα πολλά λοιπόν που γράφτηκαν, ένας ερευνητής μας δίνει το επίπεδο της πολιτιστικής στάθμης του Ιβάν του Τρομερού, γιατί πρέπει να ομολογήσουμε ότι γνωρίζαμε κυρίως τις «φονικές» σκηές της βιογραφίας του², αλλά δεν γνωρίζαμε τι διάβαζε ή τι ήθελε να διαβάσει. Και είναι γεγονός ότι, η βιβλιοθήκη ενός ατόμου αποτελεί τον καθρέπτη των ενδιαφερόντων του. Από το βιβλίο μπορούμε να δούμε και να εξετάσουμε τον κάτοχό του.

Οι σκέψεις αυτές μου ήλθαν στο νου όταν αποφάσισα να μελετήσω τον ωραίο κατάλογο των βιβλίων της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, τον οποίο συνέθεσε με μεγάλη υπομονή ο Νικηφόρος Καρχομιάνης³.

Στο νέο έργο του συγγραφέα παρουσιάζονται τα βιβλία τα οποία απέκτησε η Σχολή από την ίδρυσή της και μετά. Από τον *Πρόλογο* του έργου μαθαίνουμε ότι η Σχολή ιδρύθηκε το 1840 και ότι πριν από τη χρονολογία αυτή συγκεντρώνονταν τα βιβλία (στη Νίζνα) για να σταλούν (στην Αθήνα) όταν θα

1. Βλ. σχετικά: *U istokov russkogo knigopocetanija*, Μόσχα 1959. Ν. Ν. Zarubin κ.ά., *Biblioteka Ivana Groznogo*, Λένινγκραντ 1982. Ανώνυμος, «“Βιβλιοφάγος” ήταν ο Ιβάν ο Τρομερός», *Καθημερινή* 14.2.1993. V. De Vezins, «Σώζεται η βιβλιοθήκη του Ιβάν του Τρομερού;», *Το Βήμα* 14.2.1993.

2. Ας αναφέρουμε εδώ μόνο το γεγονός ότι παντρεύτηκε οκτώ φορές και ότι απέκτησε ισάριθμα παιδιά (έξι από τον πρώτο γάμο του, ένα από το δεύτερο και ένα από τον όγδοο).

3. Νικηφόρος Καρχομιάνης, *Βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής*, Εκδόσεις ΙΣΤ΄, ΙΖ΄, ΙΗ΄ αι. (1523-1800), Αθήνα 1994, σσ. 371.

άρχισε τη λειτουργία της. Εξάλλου, στο έργο του Πατριάρχου Ιεροσολύμων Δοσιθέου (1669-1707), *Περί των εν Ιεροσολύμοις Πατριαρχευσάντων* (του 1715), το οποίο βρίσκεται στη βιβλιοθήκη της Σχολής, αναφέρεται η ακόλουθη ενθύμηση:

Εν έτει από Χριστού 1832, μηνί μαρτίω 26, ηγοράσθη, η παρούσα βίβλος υπό του της Νίκης γκραικού Γεωργίου Ραδιόνοφ Ριζάρη και αφιερώθη παρά του ιδίου εις το μέλλον αποκατασταθήναι παρά των αδελφών Ριζάριδων Σχολείον πνευματικόν (σ. 9).

Γι' αυτό το Σχολείο, που ακόμη είχε στο νου του να κτίσει ο Γεώργιος Ριζάρης συγκέντρωνε βιβλία και αργότερα τα δώρισε με τη διαθήκη του (βλ. άρθρα 48, 62). Στην ίδια διαθήκη προβλεπόταν ο κατ' έτος εμπλουτισμός της (άρθρο 126)⁴.

Άλλωστε, ο Γεώργιος Ριζάρης όταν έγραφε, στις 25 Απριλίου 1841, προς την *Επί της εκπαιδύσεως Γραμματεϊάν της Επικρατείας* ζητούσε από την κυβέρνηση να επιτρέψη την σύστασιν και ύπαρξιν της *Εκκλησιαστικής ταύτης Σχολής*, διότι, όπως έγραφε παρακάτω: *Η ιδέα και η απόφασις αύτη δεν είναι νέα· και εγώ και ο μακαρίτης αυτάδελφός μου εμελετούσαμεν προ πολλού να ενεργήσωμεν αυτήν, αι γνωσταί όμως περιστάσεις δεν το εσυνχώρησαν (σ. 10). Αυτάδελφός του είναι ο Μάνθος Ριζάρης, ο οποίος, πριν πεθάνει, το 1824, άφησε την παραγγελία στο Γεώργιο να εκπληρώσει εν καιρώ ευθέτω τας διαθέσεις αμφοτέρων (σ. 13)*⁵.

Από την *Εισαγωγή* στο έργο του Ν. Καχριμάνη πληροφορούμαστε ότι ο Γεώργιος Ριζάρης δεν ήταν μόνο ο ιδρυτής της Σχολής και της Βιβλιοθήκης της Σχολής, αλλά και ο πρώτος γενναίος χορηγός αυτής της βιβλιοθήκης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επιστολή του Γεωργίου Ριζάρη στον Αδ. Κοραή, από τη Μόσχα, από 23 Μαρτίου 1825. Έγραφε μεταξύ των άλλων ο εθνικός ευεργέτης στο σοφό δάσκαλο:

...Επειδή δε οι εκδόσεις σου μου φαίνονται εν από τα ωφελιμώτερα μέσα προς κοινήν παιδευσιν του Γένους παρακαλώ την σοφολογιότητά σου να με καταγράψης αγοραστήν 200 (διακοσίων) σωμάτων καθ' ενώς των συγγραφέων όσους εξέδωκες από του 1824... Φανέροσόν μοι προς τούτοις και όλας τας εις το εξής μελετωμένας συνεκδόσεις συγγραφέων... (σ. 14).

4. Διαθήκη του εκ Ζαγορίου της Ηπείρου, αειμνήστου Γεωργίου Ραδιόνοφ Ριζάρη, Ιππότου του Τάγματος του Σωτήρος, Επιμέλεια Ν. Ιωαννίδης, Αθήνα 1853.

5. Α. Γούδας, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. 3, Αθήνα 1870, σ. 53.

Άρα, ο Γεώργιος Ριζάρης⁶ από τη Νίζνα συγκέντρωνε βιβλία όχι μόνο για τη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή⁷, αλλά ασφαλώς χορηγούσε βιβλία τόσο στους φίλους του, όσο και σε βιβλιοθήκες και ιδρύματα της Αυτοκρατορικής Ρωσίας και οπωσδήποτε στη βιβλιοθήκη του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*.

Η Νίζνα συνέδεε τη Ρωσία, την Πολωνία και την Κριμαία. Γι’ αυτό αναπτύχθηκε σε ισχυρό εμπορικό κέντρο. Με απόφαση του *ατιμάνου* της Ουκρανίας Bogdan Hmelnitski (c. 1597-1657), οι Έλληνες της Νίζνας απέκτησαν το δικαίωμα να ασκούν εκεί το εμπόριο. Η Ελληνική Κοινότητα της Νίζνας αναγνωρίστηκε με αυτοκρατορικό *ουκάζιο* στις 2 Μαΐου του 1657. Είναι γνωστό ότι, οι Έλληνες της Νίζνας από το 17ο αι. απέκτησαν αυτοδιοίκηση, δικές τους εκκλησίες, δικά τους σχολεία, αλλά και ανεξάρτητη δικαιοσύνη. Αργότερα, με αυτοκρατορικό *ουκάζιο* του Μεγάλου Πέτρου, από το 1710, οι Έλληνες της Νίζνας επανήλθαν στα δικαιώματά τους και τα ανανέωσαν. Στις αρχές του 18ου αι. η πόλη ήταν ακόμη μεγάλο οικονομικό και εκπαιδευτικό κέντρο του Ελληνισμού. Με την πάροδο όμως του χρόνου η Ελληνική Κοινότητα παρήκμασε, κυρίως με την ανάπτυξη άλλων εμπορικών κέντρων (Οδησός - Χερσώνα). Γνωστό είναι στην επιστήμη το αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας καθώς και η βιβλιοθήκη της. Η μελέτη των αρχείων της Νίζνας θα φωτίσει αρκετά την ιστορία της παρουσίας των Ελλήνων στην Αυτοκρατορική Ρωσία. Ας μη λησμονούμε ότι η *Αδελφότητα των Ελλήνων της Νίζνας* ήταν αναγνωρισμένη τόσο από τις τοπικές κρατικές και θρησκευτικές αρχές, όσο και από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως σταυροπηγιακή θρησκευτική, εμπορική και εθνική ένωση⁸.

6. Βιογραφικά και βιβλιογραφικά στοιχεία για τους αδελφούς Ριζάρη βλ. κυρίως: Ι. Νικολαΐδης, «Γεώργιος Ριζάρης και Μονοδέντριον», *Ηπειρωτική Εστία* 7 (1958) 357 κεξ. *Ριζάρειος Εκκλησιαστική Σχολή, 1844-1969, Πανηγυρικός τόμος επί τη 125/ετηρίδι*, Αθήνα 1969. Στ. Μπέττης, *Ηπειρωτική ευποιία*, Γιάννινα 1982. Ελευθερία Ι. Νικολαΐδου, «Ηπειρώτες απόδημοι στη Ρωσία τον 19ο αιώνα και η συμβολή τους στην ανάπτυξη της Ηπείρου», *Δωδώνη* 15/1 (1986) 103-128 (βλ. κυρίως τις σσ. 112-114).

7. Στο βιβλίο *Ορθόδοξος Ομολογία* (του 1771), που υπάρχει στη βιβλιοθήκη της Ριζάρειο Εκκλησιαστικής Σχολής, υπάρχει η ακόλουθη ενθύμηση:

Δόρον δοθέν παρ' μουί του Γεωργίου Ριζάρη Ραδιώνοφ εκ Μονοδεντρίου της επαρχίας των Ιωαννίνων (πρβλ. σσ. 204-205).

8. *Akty Grečeskogo Nežinskogo Bratstva*, Κίεβο 1884, σ. 43. – Γενικά για τους Έλληνες της Νίζνας βλ. *Αικατερίνα Β΄ ήτοι Ιστορία σύντομος της εν τη οδοιοπρία αυτής προς τους εν Νίζνη και Ταυρία Γραικούς υπ' αυτής δειχθείσης Ευνοίας*, Συντεθείσα μεν υπό ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΨΑΛΛΙΔΑ τον εξ Ιωαννίνων και τύποις εκδοθείσα εν Βιέννη της Αουστρίας 1792 έτει, Παρά Ιωσήφ των ΒΑΟΥΜΑΪΣΤΕΡΩ. *Akty Grečeskogo Nežinskogo Bratstva*, Κίεβο 1884. Στ. Batalden, *Evgenios Voulgaris in Russia, 1771-1806*, Νέα Υόρκη 1982. Κ. Κ. Παπουλίδης, «Οι Έλληνες της Ρωσίας το 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 4 (1992) 107-140. Ν. Τερέντιεβα [και όχι Ν. Τερεντούεβα, όπως γράφτηκε] - Β. Σμόλια, «Ο Ελληνισμός της Ουκρανίας», *Επτά ημέρες* (αφιέρωμα της εφημ. *Καθημερινή*) 20.8.1995 (βλ. κυρίως τις σσ. 10-12:

Το έργο του Νικηφόρου Καχριμάνη περιέχει τον Πρόλογο του Συμβουλίου της Σχολής (σσ. 9-11), την Εισαγωγή του συγγραφέα (σσ. 13-19), τις συντομογραφίες (σ. 20), τον περιγραφικό κατάλογο των βιβλίων του 16ου αι., 42 τίτλοι: αριθ. 1-42 (σσ. 21-36), πίνακες βιβλίων του 16ου αι. (σσ. 37-42), τον περιγραφικό κατάλογο των βιβλίων του 17ου αι., 141 τίτλοι: αριθ. 43-183 (σσ. 43-87), πίνακες βιβλίων του 17ου αι. (σσ. 80-97), τον περιγραφικό κατάλογο των βιβλίων του 18ου αι., 828 τίτλοι: αριθ. 184-1012 (σσ. 99-322), πίνακες βιβλίων του 18ου αι. (σσ. 323-332), το *Παράρτημα* (6 τίτλοι: αριθ. 1-6), (σσ. 333-335), τις *Προσθήκες* (3 τίτλοι: αριθ. 1-3), (σ. 336), τη *Γενική Βιβλιογραφία* (σσ. 337-340) και, τέλος, τα *Ευρετήρια* (σσ. 341-367). Είναι έργο το οποίο γράφτηκε με κόπο και με μεράκι. Ο συγγραφέας είναι άξιος, νομίζω, συγχαρητηρίων.

Ο χρήσιμος αυτός κατάλογος του Νικηφόρου Καχριμάνη μας επιτρέπει να κάνουμε ορισμένες υποθέσεις, οι οποίες πιστεύω ότι θα συμβάλουν στη μελέτη του αρχείου και της βιβλιοθήκης του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*, στην προσπάθεια να μελετηθεί το ιστορικό της παρουσίας εκεί των συμπατριωτών μας.

Η Ελληνική Κοινότητα της Νίζνας αποτέλεσε, για τις δραστηριότητές της και για τις ιδιαιτερότητές της, αντικείμενο μελέτης πολλών Ρώσων επιστημόνων. Όταν παρήκμασε η πόλη, όπως αναφέραμε, μετά την εμφάνιση άλλων εμπορικών κέντρων (Οδησσός, Χερσώνα), το *Γραικικό Μαγιστράτο* διατηρούσε το αρχείο του και τη βιβλιοθήκη του.

Είναι γνωστό ότι η μελέτη της εμπορικής δραστηριότητας ενός ατόμου ή μιας ομάδας ανθρώπων έχει να μας δώσει πολλά ερεθίσματα πολιτιστικού περιεχομένου, διότι ο έμπορος, στις μετακινήσεις του, μετέφερε ένα βιβλίο ή κάποιο χειρόγραφο, μια εικόνα, ένα χαρακτηριστικό και γενικά κάποιο αντικείμενο πολιτιστικής δραστηριότητας. Αυτήν ακριβώς την πολιτιστική δραστηριότητα καταπιάστηκαν να μελετήσουν οι Ρώσοι ερευνητές. Για την πραγματοποίηση της προσπάθειάς τους αυτής ελάττωναν συνεχώς το αρχείο και τη βιβλιοθήκη του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*.

Πρώτος, χρονολογικά, ο οποίος ελάττωσε το αρχείο και τη βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας ήταν το επίσημο Ρωσικό Κράτος, όταν

Η Κοινότητα του Νέζιν). Χρ. Λασκαρίδης, «Η συμβολή των Ελλήνων της Νίζνας στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Ουκρανίας και της Ρωσίας», ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο, το οποίο διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Σλαβικών Μελετών (Θεσσαλονίκη, 16-19 Νοεμβρίου 1995), με θέμα: *Έλληνες συνεχιστές του θρησκευτικού και πολιτιστικού έργου των αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου στον κόσμο των Σλάβων*. Τα Πρακτικά του συνεδρίου υπό έκδοση. Κ. Κ. Παπουλίδης, «Η Ελληνική Διασπορά στη Ρωσία το 15ο με 17ο αιώνα», ανακοίνωση στο παραπάνω συνέδριο. Τα Πρακτικά του συνεδρίου υπό έκδοση.

το 1690 με ουκάζιο των τσάρων Ιωάννη Aleksievič (1682-1696) και Πέτρου του Μεγάλου (1682-1725), διατάχτηκε η μεταφορά ελληνικών χειρογράφων και βιβλίων του Έλληνα αρχιμανδρίτη Διονυσίου, από τη Νίζνα στη Μόσχα. Ο Διονύσιος, για τον οποίο δεν γνωρίζουμε αρκετά βιογραφικά στοιχεία, υπήρξε λόγιος, μουσικός, ιερομόναχος, αρχιμανδρίτης, μέγας πρωτοσύγκελος, ο οποίος καταγόταν εξ Ιωαννίνων. Έζησε στη Νίζνα, όπου μάλλον δίδασκε και όπου υπήρχε το Γραικικόν Μαγιστράτον και δύο ελληνικές εκκλησίες. Όσο «άγνωστος» κι αν είναι ο λόγιος αρχιμανδρίτης Διονύσιος, μας είναι γνωστός και από το γεγονός ότι το 1698 ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος τον συνέστησε στον πατριάρχη Μόσχας Αδριανό (1690-1700) ως δάσκαλο, ικανό να αντικαταστήσει στην Slavjano-Greko-Latinskaja Akademija της Μόσχας τους αδελφούς Λειχούδη⁹.

Το αρχείο και η βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας ήταν το κέντρο του ενδιαφέροντος πολλών. Ακολούθησε, στην αφαίρεση χειρογράφων από την πόλη, ο γνωστός θεολόγος-λειτουργιολόγος Αλέξιος Α. Dmitrievskij (1856-1929)¹⁰, ο οποίος μελέτησε το αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας το 1885. Καρπός των ερευνών και των αναδιφήσεων του υπήρξε το δημοσίευσμά του «Grečeskie nežinskie hrany i ih kapital'nyj vklad v Cerkovno-arheologičeskij muzej pri Kievskoj Duhovnoj Akademii» (= Οι ελληνικοί ναοί [της πόλεως] Nežin και η τεράστια συμβολή τους στο εκκλησιαστικό και αρχαιολογικό μουσείο της Θεολογικής Σχολής του Κιέβου)¹¹. Εξάλλου, στα κατάλοιπα του Α. Α. Dmitrievskij, τα οποία σήμερα βρίσκονται στην Πετρούπολη (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας¹², Τμήμα χειρογράφων, Fond 253), υπάρχει και ο φάκελος αριθ. 136, με τον τίτλο: Opisanie rukopisej i knig, rostupinžih v cerkovno-arheologičeskij muzej Kievskoj Duhovnoj Akademij iz

9. Για περισσότερα βλ. Β. L. Fonkič, *Grečesko-russkie kul'turnye svjazi v XI-XVII vv. - Grečeskie rukopisi v Rossii, Μόσχα (Nauka) 1977, σσ. 189-205.*

10. G. van Aalst, «Alexius Afanasevič Dmitrievsky (1856-1929): Biographische gegevens en zijn liturgische leer vooral over het liturgisch typikon», *Het Christelijk Oosten* 7 (1955) 29-37, 212-225· 8 (1956) 163-176. «Die bibliographie des russischen Liturgisten A. A. Dmitrievsky», *Orientalia Christiana Periodica* 1960, vol. 26, σσ. 108-140. Β. I. Sove, «Russkij Goar i ego škola», *Bogoslovskie trudy* 4 (1968) 39-84. I. D. Uspenskij, «Iz ličnyh vospominanij ob A. A. Dmitrievskom», *Bogoslovskie trudy* 4 (1968) 85-90. P. V. Uržumcev, «Skola "russkogo Goara" v Lenigradskoj Duhovnoj Akademii», *Bogoslovskie trudy* 4 (1968) 91-94. L. Mahno, «Spisok trudov prov. Alekseja Afanas'eviča Dmitrievskogo v porjadke ih publikacij», *Bogoslovskie trudy* 4 (1968) 95-108.

11. *Pravoslavnoe obožrenie* 1885, σσ. 370-400.

12. Για την πληρέστερη ενημέρωση του αναγνώστη θα σημειώσουμε εδώ ότι η σημερινή Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας στην Πετρούπολη, είναι η παλιά Αυτοκρατορική Βιβλιοθήκη, η οποία στο κομμουνιστικό καθεστώς ονομαζόταν Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη Μ. Satikov-Sčedrin. Πρβλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, «Η σημασία των αρχείων της Ρωσίας για την ελληνική ιστορία», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 5-6 (1993-1994) 165-196.

grečeskoj Nežinskoj Mihailo-arhagel'skoj cerkvi (= Περιγραφή των χειρογράφων και των βιβλίων, που βρίσκονται στο εκκλησιαστικό και αρχαιολογικό μουσείο της Θεολογικής Σχολής του Κιέβου, προερχόμενα από την ελληνική εκκλησία του αρχαγγέλου Μιχαήλ [της πόλεως] Nežin)¹³.

Είναι γνωστό ότι ο Α. Α. Dmitrievskij εργάστηκε στη Νίζνα, όπως αναφέραμε, το 1885, αλλά ολίγοι γνωρίζουν ότι ο ίδιος μετέφερε πολλά χειρόγραφα στην Πετρούπολη και με την πράξη του αυτή ελάττωσε τα αρχεία του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*¹⁴.

Για τη σημερινή κατάσταση του αρχείου και της βιβλιοθήκης ο Χρήστος Λασκαρίδης αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Από το 1870, όπου η Αδελφότητα ούτε νομικώς πλέον υφίσταται, παρατηρείται η επίσημη διαρπαγή μέρους του αρχείου και της πολύτιμης βιβλιοθήκης.

Μετά το 1917 το κακό ολοκληρώνεται. Επικρατεί η μεγάλη κομμουνιστική επανάσταση και οι θησαυροί αυτοί της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού βρίσκονται υπό διωγμό και δοκιμάζουν νέα διαρπαγή. Πολλά μνημεία και ανεκτίμητα κειμήλια γιαννιώτικης τέχνης, τα οποία μαρτυρούσαν το πέρασμα και τη δράση των Ελλήνων, καταστράφηκαν χωρίς να σεβαστούν ούτε ακόμη και αυτό το ελληνικό νεκροταφείο, το οποίο στην πραγματικότητα ήταν ένα ζωντανό μουσείο για την ιστορία της πόλης, αλλά και της Ρωμοσύνης.

Έτσι, στη δεκαετία του 1920 το πλούσιο αρχείο της Αδελφότητας έφθασε να αριθμεί μόνο 10.000 περίπου έγγραφα, τα οποία σήμερα δεν ξεπερνούν τις 4.000, γιατί γνώρισε και νέα αφαιμάξη από επίσημους και ανεπίσημους φορείς»¹⁵.

Σήμερα, όποιος θέλει να μελετήσει το αρχείο και τη βιβλιοθήκη του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*, θα πρέπει να ερευνήσει στα αρχεία και στις βιβλιοθήκες της Νίζνας, αλλά συγχρόνως και της Μόσχας, της Πετρούπο-

13. Το χειρόγραφο αποτελείται από 80 φύλλα. Για περισσότερα βλ. *Τα αρχεία των Ρώσων βυζαντινολόγων στην Πετρούπολη*, επιμ. Ι. Ρ. Medvedev, Πετρούπολη 1995, σ. 125.

14. Την πληροφορία οφείλω στον κ. Β. Λ. Fonkič, τον οποίο ευχαριστώ από καρδιάς και από τη θέση αυτή. Άλλωστε, ο ίδιος, σε συνεργασία με το γιο του, δημοσίευσε πρόσφατα ένα από τα έργα, εκ των καταλοίπων του Α. Α. Dmitrievskij. Πρβλ. Φ. Β. Poljakov - Β. Λ. Fonkič, «Α. Α. Dmitrievskij i ego rabota o russkikh sobirateljah rukopisej i staropečatnyh knig», *Byzantinorussica I* (1994) 160-197. Το εκ των καταλοίπων έργο του Α. Α. Dmitrievskij έχει τον τίτλο «Naši kollekcionery rukopisej i staropečatnyh knig professor V. I. Grigorovič, episkop Porfirij (Uspenskij) i arhimandrit Antonin (Karpustin)», *ό.π.*, σσ. 165-189.

15. Για περισσότερα βλ. Χρ. Λασκαρίδης, «Η συμβολή των Ελλήνων της Νίζνας στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Ουκρανίας και της Ρωσίας», *ό.π.*, σ. 4.

λεως, του Κιέβου και του Čepiγov. Με την εμφάνιση όμως του έργου του Νικηφόρου Καχριμάνη γίνεται φανερό ότι στις παραπάνω πόλεις πρέπει να προστεθεί και η Αθήνα, μια και στο έργο του Νικηφόρου Καχριμάνη παρουσιάζονται οι εκδόσεις του 16ου, 17ου και 18ου αιώνα, οι οποίες βρίσκονται σήμερα στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή.

Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξα ύστερα από πληροφορίες τις οποίες έχω από την Ουκρανία: Στο παράρτημα του Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού της Οδησού συγκεντρώθηκαν πληροφορίες από τις βιβλιοθήκες των πόλεων της Ουκρανίας¹⁶. Από τις πληροφορίες αυτές μαθαίνουμε ότι στη βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Νίζνας¹⁷ (όπου κατέληξαν τα βιβλία του *Γραικικού Μαγιστράτου*) υπάρχουν (Ιούνιος 1995) 175 ελληνικοί τίτλοι σε 195 σώματα, τα οποία ανήκουν στον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα. Και γεννάται το ερώτημα: Είναι δυνατόν η βιβλιοθήκη του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας* να είχε μόνο 175 τίτλους βιβλίων; Βεβαίως όχι. Είχε πολύ περισσότερους. Είναι φανερό ότι από τη σημερινή βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Νίζνας λείπουν βιβλία του 16ου αιώνα. Τουλάχιστο, ορισμένα από αυτά που υπάρχουν σήμερα στη βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής¹⁸, μια και γνωρίζουμε ότι ο Γεώργιος Ριζάρης συγκέντρωσε στη Νίζνα βιβλία και τα δώρισε με τη διαθήκη του (άρθρα 48, 62) στο σχολείο, το οποίο είχε στο νου του να ιδρύσει και (σύμφωνα με την ίδια διαθήκη, άρθρο 126) προβλεπόταν ο κατ' έτος εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης του σχολείου.

Συμπερασματικά πιστεύω ότι το ωραίο και χρήσιμο βιβλίο του Νικηφόρου Καχριμάνη αποτελεί αξιόλογη συμβολή στην έρευνα για την τύχη, σήμερα, των βιβλίων της βιβλιοθήκης του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*.

16. Ειχαριστώ από καρδιάς τον κ. Σωφρόνιο Παραδεισόπουλο για τις πληροφορίες, τις οποίες μου παραχώρησε από τα αρχεία του Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού (παράρτημα Οδησού).

17. Biblioteka Nežinskogo Pedagogičeskogo Instituta im N. V. Gogolja.

18. Νικηφόρος Καχριμάνης, *Βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, Εκδόσεις ΙΣΤ΄, ΙΖ΄, ΙΗ΄ αι. (1523-1800)*, σσ. 21-42.